

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

Adnan ESKİKURT*

Özet

Osmanlı idarecilerinin XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren devletin güç ve itibarını yükseltmek üzere ele aldıkları projeler, Batılılaşma sürecinde uzun süre yaygın bir tesir meydana getirmese de, ilmiye ve seyfiye sınıflarında kabul görerek yeni bir dönemi başlatmıştır. Rumeli'de yaşayan gayr-i Müslim nüfus arasında Memâlik-i Osmanî'den ayrılıp bağımsız devlet sahibi olma fikri, Pan-Slavist politikaların tesiriyle bu dönemden itibaren güç kazanmış, yer yer isyanlara yol açmıştır. Devleti hayli meşgul eden bu hareketler, sanayileşmiş batılı devletlerin çıkar ve nüfuzları için yarışırcasına verdikleri siyasî desteğin de bir sonucudur. Hattâ, müdahaleleri kimi zaman askerî tehdit derecesinde olmuş ve arzu edilen ilerlemeleri engellemiştir. Bu hadiseler, XIX. yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkilerde dengelerin gözetilmesine ve iç siyasette de birtakım yeni uygulamalara yol açarken, ülkenin sosyo-ekonomik durumunu düzeltme arayışları da hız kazanmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ve Berlin Anlaşması'nı takiben Rumeli'den başlayan göç, sıkıntıları arttırmış ve Anadolu'da yeni yaşam alanları belirlemek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Elverişli, fakat yoğun nüfuslu iskân sahalarını genişletmek fizikî-beşerî sebeplerle çoğu yerde mümkün olmadığından, toplumsal kargaşadan kaçınan yöneticiler yeni iskân alanları bulmak ve finansal sıkıntıları çözmek durumunda kalmışlardır.

Anahtar kelimeler: Kırım, Rumeli, Anadolu, Göç, İskân, XIX. Yüzyıl

* Dr.

Emigration of the Settled Turkish Population From Crimia and Rumelia to Anatolia and Some Organizations Done in the Settling Policy Extent

Abstract

The projects that the Ottoman administrators took charge of dating from the last decades of XVIIIth century to rise the power and the credit of the state, commenced a new period being accepted by the ulema and the military classes, though not making a widespread effect in the westernising process. The idea of having an independent state from the Ottoman country strengthened within the non-Muslim population of Rumelia in this period by the effects of Pan-Slavic politics and caused rebellions here and there. These movements, which occupied the state too much, are also a result of the political support given by the industrialized western states for their interest and influence in a competing manner. Besides, their interventions have been in a degree of military threat sometimes and prevented the desired developments. These events caused the seeking of equilibration in the international relations and to some new applications in the internal affairs from the XIXth century and correcting the social-economic situation of the country accelerated. The migration that started from Rumelia after the Ottoman-Russian War (1877-78) and the Berlin Agreement caused more discomfort and the necessity to determine new living areas arouse. Because it wasn't possible to expand suitable but densely populated settling places everywhere as a result of physical-human reasons, the administrators, avoiding from social disorder, had to find new settling places and solve the financial problems.

Key Words: Crimea, Rumelia, Anatolia, Emigration, Settlement, XIXth Century

I-Anadolu'da Osmanlı Dönemi İskân ve Yerleşme Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nin tüm dönemlerinde çeşitli nedenlerle göç eden veya ettirilen nüfusun iskânı, kaynaklardaki ifâdelerden anlaşıldığı üzere, daima

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

önemle ele alınmıştır.¹ Meselâ yaklaşık XVI. yüzyıla kadar süren Türkmen (Oğuz) göçleri, uygulanan akılcı ve ısrarlı iskân politikaları onların toprağa bağlı bir hayat tarzı sürmeye başlamalarıyla neticelenmiştir. Mevcut şehir ve köylerin yanı sıra birçok yeni kır yerleşim birimi de ortaya çıkmıştır. Ancak yeni kurulan yerleşimlerin yer tayininde; can ve mal güvenliğini sağlamak, hayvancılık ve çiftçiliği kolaylaştırmak, suyun temini ve ayrıca sıtma salgınına sebep olan bataklık alanlardan uzak bulunmak gibi, doğal ve beşerî etkenler belirleyici kriterlerdi. Yerleşimler bu sebeple umumiyetle yol boyları ve ovalar yerine, nispeten daha yüksek yerlerde, meselâ vadi yamaçlarında kurulmuştur.²

a) XVI-XVII. Yüzyıllardaki Uygulamalar: Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda meydana gelen önemli global değişimler nedeniyle bazı yeni siyasî ve iktisadî sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Meselâ, rakip devletlerle daha fazla savaş yapılması, insan kaybına ve malî giderlerin artmasına yol açmış, böylece devlet ve toplumu olumsuz etkileyen bir sürece girilmiştir.³ Diğer yandan; ehil olmayan kişilerin idarî görevler almaları, ekonomik durumunun bozulması, paranın değer kaybetmesi (meselâ, bir dirhem gümüşten sekiz yerine on iki akçe darp edilmiştir)⁴ ve halktan alınan vergilerin arttırılması vb. bazı gelişmeler de meydana gelmiştir. Bu durum, devletin iç meselelere alâkasını azaltmış ve özellikle nüfus hareketleri kontrol dışı gelişmeler halini almıştır.

Anadolu genelinde bir sosyo-ekonomik tükenmeyle birlikte iç buhranlara sebep olan bu gelişmeler neticesinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren,

¹ Meselâ, Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, 49-50.

² Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İst. Üniv. İlahiyat Fak. Mecmuası*, IX, İstanbul 1949/50, 1-4; M. Aktepe, "XV.-XVI. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *TM*, X, İstanbul 1953, 300; H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleten*, 92, TTK., Ankara 1959, 581-582; C. Orhonlu, "The Institution of 'Suyolcu' in the XVIth Century", *Actes Congress International des Etudes Balkaniques et Suddest Européennes*, Sofya 1969, 673-676; C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1967, 33-34, 65-66; C. Orhonlu, "Köprücülük", *VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970*, Bildiriler, II, Ankara 1973, 701-708.

³ F. Sümer, "XVI. Asır Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", *İlahiyât Fak. Mecmuası*, XI, İstanbul 1952, 9.

⁴ H. Erkilletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri Belediyesi Kültür yayn., Kayseri 1996, 75.

Anadolu'nun birçok yerinde şehzâde kavgaları ve Celâli isyanları gibi bazı iç meseleler ortaya çıkmıştır. Bu huzursuz ortamda kırsal kesimde yaşayanların bir kısmı çiftini çubuğunu terk edip şehir ve kasabalara yönelmiş ya da eşkıyalığa başlamışlardır.⁵

Asayişin bozulmasıyla saldırıya açık ova tabanları ile alçak sahalarda bulunan yerleşimler terk edilirken; derin vadiler, sarp dağlar ve yaylalar gibi engebeli, fakat savunması kolay alanlar iskân için tercih edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle de giderek ıssızlaşan verimli vadiler, depresyonlar ve alüvyal kıyı ovalarında mevcut olan bataklıklar genişlemiş, sayıları artmıştır. Gelişmeler paralelinde, Anadolu'da XVII. yüzyıldan itibaren; sıtma, veba, tifo, tüberküloz, tifüs ve cüzam benzeri hastalıklar da oldukça yaygınlaşmıştır.⁶ Meselâ, taşçılık ve keresteciliğe (Erciyeş dağı civarındaki ormanlar sayesinde) elverişli bir yöre olmakla birlikte su kaynakları ve ziraat imkânları bakımından kent kuruluşu için uygun olmayan Kayseri'de, 1630 senesinde kolera salgını çıkmış, kitle halinde ölümler üzerine halk salgına "Ölet" ismini takmış ve salgının sudan yayıldığı anlaşılınca da Kumluk suyunun şehre getirilmesine karar verilmiştir.⁷

XVII. yüzyılda Menderes bölgesinden geçen Evliya Çelebi de benzer sıkıntıları dile getirmektedir. Seyahatnâmesinde, Söke ovasında eski Milet şehri yakınındaki Balat şehrinde (bugünkü Balat köyü) havanın kötü olduğu, halkın tamamen sıtmaya yakalandığı ve yüzlerinin sarı olduğu kayıtlıdır.⁸

XVIII. yüzyıla kadar devam eden bu süreçte, sosyo-ekonomik şartlar ile lokal rölyef koşullarına bağlı olarak her türlü ulaşım yolundan uzakta gelişen ve korunmayı ön planda tutan kır yerleşimleri açık alanlardakilere nazaran büyük oranda mevcudiyetlerini sürdürebilmişlerdir. Diğerleri ise, asayişsizlik ve

⁵ M. Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniv. yayn., Erzurum 1963, 27-79; M. Akdağ, "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *TAD.*, 2-3, Ankara 1964, 1-49.

⁶ M. Dols, *The Black Death in The Middle East*, Princeton 1979; N. Yıldırım, "Kolera Salgınları" mad., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı yayn., İstanbul 1993/94, 45-47; D. Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850* (trc. S. Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt yayn., İstanbul 1997, 4-5, 17-20; G. Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Kolera Salgınları", *İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs*, İstanbul 2000.

⁷ H. Erkiletlioğlu, a.g.e., 81.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, Ankara 1935, 146-147.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

yüksek vergi oranları gibi baskılar sonucu ya terk edilmiş, ya da yerleri değişmiştir. Meselâ, asayişsizliğin had safhaya ulaştığı Celâli isyanları sırasında, Çukurova dahilinde; Kınık, Berendi ve Sarıçam gibi yörelerdeki köy ve ekinlikler tamamen terk edilmiş ve buralardaki topraklar uzun süre ekilmeyerek boş kalmıştır.⁹ Güvenlik gerekçesiyle yol güzergâhlarından uzakta ve dış dünya ile bağlantısı kalmamış, yeri değişmiş yerleşmelerde de adeta geçim ekonomisi düzeyinde ziraî faaliyetler sürdürülmüştür.

Doğu ve İç Anadolu bölgeleri ile bunları çevreleyen yüksek dağlar ve sahil ovalarında yaşayan göçebeler ise, dağlar ve yaylalar ile kıyı ovaları ve depresyonlar arasındaki alışılmış hayatlarına mevsimlere bağlı olarak devam ediyorlardı. Obalardan müteşekkil oymak teşkilâtına kuvvetle bağlı olmanın sağladığı üstünlükle çoğu zaman yerleşik hayat sürdüren nüfus ile mücadelelere giriyor, sürüleri ile ziraat sahalarına ve yerleşim alanlarına zarar veriyorlardı. Yerleşik ve göçebe nüfus arasındaki mücadeleler ise, ekonomik durumun sürekli daha kötü bir hal almasına sebep oluyordu.

b) XVIII. Yüzyıl Uygulamaları: XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batıdaki büyük arazi kayıpları, başta verimli ziraat alanlarının elden çıkması olmak üzere, bir çok olumsuzluğa sebep olmuştur. Meselâ, çiftçi ve köylüler arasında yaşadıkları yeri terk etmek şeklinde, yer değiştirme olayları artmıştı. Bu gibi gelişmeleri önlemek üzere, vergi indrimi veya bağışıklığı gibi teşvikler uygulanmaya başlamıştı. Söz konusu sıkıntılarla ilk olarak Rumeli'de yüzleşen dönemin devlet adamları, Anadolu'daki kötü duruma da el atıp hızla bazı ziraat ve iskân reformlarını uygulamaya koymuşlardır.¹⁰ Aldıkları tedbirlerden ilki, göçebe Türkmen aşiretlerini yerleşik hayata geçirmek olmuş ve bir dizi teşvik edici uygulama yürürlüğe girmiştir.¹¹

Birtakım feodal uygulamaların sona erdirilmesi, emniyet ve asayişin sağlanması, yerleşik düzene geçecek aşiretlere birtakım kolaylıklar gösterilmesi, toprak dağıtımı, bazı imtiyazlar verilmesi vb. alınan tüm tedbirlere rağmen, alıştıkları hayat tarzını terk etmek istemeyen ve yerleşik düzende yaşamaya

⁹ F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", TAD., Ankara 1963, 31.

¹⁰ A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh yayn, İstanbul 1994, 152.

¹¹ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayn., İstanbul 1963.

karşı çıkan bazı Türkmen aşiretleri de olmuştur. Meselâ, Toroslar'da yaşayanlar üzerine askerî kuvvet gönderilmiştir.¹²

Alınan tedbirlerle küçük gruplar halinde yerleşik hayata geçen bu göçebeler, önceleri geçim ekonomilerinin temelini meydana getiren hayvancılığa uygun dağlık ve ormanlık alanlarda iskâna tabî oldular. Meselâ; Dulkadirli ulusundan Akça-koyun aşireti ve kollarından Cerid ve Tecirliiler Kınık'ta, Avşarlar Ceyhan-Kozan arasında yerleşirken, Bozdoğan boyu mensuplarının büyük kısmı Ceyhan'ın batı kıyısında Kadırlı'de, bir bölümü de Yüreğir'de yerleşti. Aynı boya mensup Melemenci (Menemenci) oymağı mensupları ise, Kara-İsalu ve kısmen de Kusun civarında yerleştiler. Bunlara sonraları Aydın taraflarından gelen yörükler de eklendi.¹³

Asayiş ortamının yeniden tesis edildiği dönemde meydana gelen bu gelişmelerle Anadolu yarımadası genelinde zamanla ziraî faaliyetler önem kazanmaya başlamış, yer yer de hayvancılığın önüne geçmeye başlamıştır. Böylece, Çukurova ile Ege'deki vadi tabanlarında yeni yerleşimler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, emniyetin yeterli olmadığı dağlık ve ormanlık sahalarda önceleri insanlar için yerleşme yeri olarak pek cazip değildi. Ancak, yakın zamanlarda yaylalardaki ormanların tahribi veya tamamen ortadan kalkmasıyla, artan hayvancılık ve sulamalı ziraat imkânlarına bağlı olarak önem kazanmaya başlamışlardır. Nitekim; Bursa, Manisa, Kayseri, Afyon, Ankara, Eskişehir ve Malatya şehirlerinin bir dağ veya sıradağ eteğinde yer almaları bu bakımdan ilgi çekicidir.¹⁴

Bilindiği üzere, gıda maddelerinin temini meselesi Osmanlı dönemi şehir yerleşmelerinde dikkatle denetlenen önemli bir husustu. Ancak, kuraklık ve sel gibi doğal âfetler bazı sıkıntılara sebep olmaktadır.¹⁵ Siyasî ve iktisadî zorluklar

¹² Cevdet Paşa, *Tezâkir* (yayn. C. Baysun), TTK., Ankara 1963.

¹³ F. Sümer, *a.g.e.*, 31, 61.

¹⁴ İ. Yalçınlar, "Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerindeki Jeomorfolojik Temeller", *İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg.*, VIII, sayı. 16 (ayrı basım), İstanbul, 55.

¹⁵ Bu dönemde yaşanan olaylarda iklimin etkisi hakkında bkz. W. J. Griswold, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia", *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, (ed. H. W. Lowry ve D. Quataert), İsis yayn., İstanbul 1993; P. I. Kuniholm, "The Aegean Dendrochronology Project", *The Turkish Studies Association Bulletin*, VII/1, 1983, 33-34; L. Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububatta Alınan Vergiler*, İst. Üniv., İktisat Fak. yayn., İstanbul 1964, 9; L. E. Le Roy, *Times of Feast, Times of Famine, A History of Climate Since The Year 1000* (İng. trc. B. Bray), New York 1971, 224-226.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

ile göç problemi yanında, bir de daimi kıtlık sorununun gündeme gelmesi köylerdeki hayatı oldukça güçleştiriyordu. İşte bu nedenlerle dönem dönem şehirlere ve kasabalara yönelik göçler hız kazanmış ve neticede hububat darlığı yanında fiyat artışları ve bunlara bağlı olarak gelişen çeşitli iç sorunlar meydana gelmiştir. Bu meseleler başta Barkan ve Braudel olmak üzere birçok araştırmacının, Osmanlı Devleti arazisinde yaşayan nüfusla ilgili önemli verilere yer verdikleri, çalışmalarında detaylı bir biçimde ele alınmıştır.¹⁶

II- XIX. Yüzyılda Anadolu'da Göçmenlerin İskânı, Çevre Sorunları ve Yerleşmeler

XVIII. yüzyıldan itibaren büyük arazi kayıplarının yaşanması, akın akın gelen muhacirlerin iskânı gibi büyük bir mesele ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya bırakmıştır. Yaşadıkları yerleri terk ederek Anadolu coğrafyasına sığınan bu insanların sorunlarıyla ilgilenmek vazifesi, 1831 tarihinden Tanzimat'ın ilânına kadar Şehremaneti'nin uhdesindeydi. 1860 yılından itibaren, "Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi" bu işle görevlendirilmiştir.

Söz konusu teşkilât kurulduktan sonra yapılan icraatlar aşağı yukarı bellidir. Bu hususta önce göçmenlerin idare, iskân ve sevkiyatları için bir komisyon kurulmuş, başına da Mazhar Paşa getirilmiştir. Mirî durumdaki bazı çiftliklerin satılmasıyla elde edilen gelir muhacirlerin iskânına harcanmış, veyahut doğrudan Rumeli ve Anadolu'daki bu gibi çiftliklere, boş arazilere yerleştirilmelerine çalışılmıştır.¹⁷

¹⁶ Ö. L. Barkan, "Essai Sur Les Données Statistiques des Registres Dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe siècles", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden 1957, 9-36; F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, I, New York 1972; H. İ. İnan, "State and Peasants in the Ottoman Empire: A Study of Peasant Economy in North Central Anatolia During the Sixteenth Century", *The Ottoman Empire and the World*, Cambridge 1987; D. H. Wolf, ve A. Kemal, "Historical Geography Of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century", *Erlangen Geographische Arbeiten, Herausgegeben vom Vorstand der Fränkischen Geographischen Gesellschaft*, Sonderband 5, Erlangen 1977; M. A. Cook, *Population Pressure on Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, Londra 1972; F. Emecan, *XVI. Asırda Manisa Kazası*. TTK., Ankara 1989.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Meclis-i Mahsus, no. 3046. Teşkil olunan diğer yapılanmalar hakkında bkz. F. Kocacık., *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler*

a) Siyasî Gelişmeler: Fransız İnkılâbı sonrasında Napolyon'un Mısır seferine (1789) çıkması, XVIII. yüzyılda Osmanlı dış politikasında hareketli gelişmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Zira, Doğu Akdeniz hakimiyeti önem kazanmış, bu da Rusların Karadeniz'e ulaşarak Boğazlar ile Kafkasya üzerinden güneye yönelme arzusuna yol açmıştır.

XIX. yüzyıl ise, yaşanan iç ve dış sorunların ağırlığı sebebiyle daha sıkıntılı bir dönemdir. 1856'da Kırım Savaşı'nda mağlup olan Rusya, Paris Anlaşması ardından Balkanlar'da nüfuz kazanmak üzere Pan-Slavist bir politika izlemeye başlamış, neticede hemen 1867'de Bulgarlar bağımsız kilise isteğiyle ayaklanmışlardır. Ruslar, 1871 Londra Anlaşması'nda da Boğazlar hakkındaki niyetlerini ortaya koymuşlardır.

1876 Reichstadt Görüşmeleri'ne katılan ülkeler (Rusya, Avusturya ve Almanya), Avusturya'nın Bosna Hersek'i alması yanında Bulgar ve Sırp'ın bağımsızlığı üzerinde de anlaştılar. Bu nedenle, 1875'de başlamış olan Sırp ve Karadağ isyanı, 1876'da patlak veren Bulgar ayaklanmasıyla hayli genişledi. Osmanlı Devleti'nin Sırp isyanını bastırmakta başarılı olacağı görüldüğünde, durumu aleyhte gören devletlerin (Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya) çabasıyla İstanbul'da Tersane Konferansı (23 Aralık 1876) toplandı. Bu arada; Kırım, Balkanlar ve Kafkaslar'da yerleşik Müslüman-Türk ahali Anadolu'ya doğru göç etmeye başladı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı gelişmeleri daha da zorlaştırdı. 1878 Berlin Kongresi ardından dış meselelerde İngilizlerin etkinliği arttı, Rusların azınlıkları tahrik eden politikaları ise; Sırp, Yunan, Bulgar ve Romen isyanlarını tetikledi.¹⁸

Osmanlı Devleti bu dönemde önemli arazi kayıplarına uğramıştır. Bunun sonucunda, Kafkaslar ve Kırım ile Rumeli'de kaybedilen arazilerde yerleşik Müslüman Osmanlı tebaasının büyük kısmı hicrete zorlanmıştır.¹⁹ Muhacir konumuna düşen bu insanlar, kalabalık kitleler halinde Anadolu'ya yöneldiler. Yarımada yerleşmelerinde sosyo-ekonomik şartları ağırlaştıran bu göçler

(1878-1900) *Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniv. Doktora Tezi, Ankara, 1978, 103-132.

¹⁸ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1962, 47.

¹⁹ S. J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, e yayn, İstanbul 1983, 152-154, 295; V. Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK., Ankara 1994, 12-19; B. N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, Ankara 1968, 9.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İŞKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

karşısında, devrin idarecileri bazı tedbirler almak zorunda kaldılar. Ele alınan projelerin ağırlıklı olarak çevre sorunları ile alakalı olması ise, dikkat çekicidir.

1) Kırım Türkleri'nin Muhacereti: Kırım yarımadası ve çevresinde hakim olan Kırım Hanlığı, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ve 1783'te Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Kırım Türkleri, meydana gelen bu hadiseler sonrası başlayan baskılar nedeniyle vatanlarını terk etmek durumunda kaldılar. Memalik-i Osmanî sınırlarındaki; Balkanlar (özellikle Dobruca ve Varna tarafları), Anadolu ve Arabistan yarımadaı göçmenlerin yerleşmek üzere yöneldikleri yerler olmuştur.²⁰

Özellikle Potemkin'in 1784'de Grigori Aleksandroviç'e yazdığı emrinden ("Belbek'ten, Kaçı'dan, Sivas'tan, Sudak'tan, Üsküt'ten, Eski Kırım'dan ve umumiyetle dağlık bölgede yaşayanlardan ve ovalık bölgede oturanlardan Kırım'da hiç kimseyi bırakmamak ve Tatarlardan kim isterse verilen cetvel gereğince 24 saat içinde yerlerinden çıkmalarını sağlamak") sonra dayanma şansları kalmayan Kırım Türkleri, 1784 yılından itibaren kitleler halinde Rumeli'ye doğru hicrete başladılar.²¹

İkinci göç dalgası ise Fransa kralı Napolyon'un 1812 Moskova Seferi sonrasına rastlar. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin yardımını bahane ederek Kırım Türkleri'ne baskı yapmış ve 200 bin kadar Türk göç etmek durumunda kalmıştır. Bunu takiben, 1854-1855 Kırım Savaşı sonrası 1856'da sahilde yaşayan Kırım Türkleri'nden 30-40 bin kadarının ve 1860-1862 yıllarında da 141 bin kişinin katıldığı göçler olmuştur. Yine, 1870 senesinde Or'dan 287 köy halkı göç etmiştir. Rusya'nın 1874'te Kırım Türkleri'ni askere almak istemesi geride kalanlar için durumu daha da zorlaştırmıştır.²²

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) kadar, göçmenlerin önemli bölümü ağırlıklı olarak Rumeli kıyılarındaki; Köstence, Mangalya, Balçık, Varna, Burgaz şehirlerine, Balkan yarımadası içlerine ve Vidin'e kadar Tuna

²⁰ M. Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1980, 19, 25-105, 127-133; A. Fisher, "Kırım Tatarları Kitabı", (trc. Eşref Bengi Özbilen), *Emel Mecmuası*, 117, Mart-Nisan, Baha Matbaası, İstanbul 1980, E. F. Gözaydın, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948, 18-19, 63-65, 69-70.

²¹ A. Özenbaşlı, "Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası", *Emel Mecmuası*, 106, Mayıs-Haziran, 1978.

²² F. Kocacık., *a.g.e.*, 59-60.

boyuna yayılmışlardır. Ancak, en yoğun göç alan yer, Dobruca'nın kuzey ve güneyi olmuştur. Savaşın kaybedilmesiyle Anadolu'ya hicret etmek zorunda kalıp; İstanbul, Edirne, Bursa, Eskişehir, Ankara, Sivas, İzmir, Konya, Adana, Diyarbakır ve Halep vilâyetlerine yerleşmişlerdir.²³

Başlangıçta Kırımlı göçmenlerden nitelikli (sanaatkâr ve küçük esnaf) olmayanların büyük şehirler etrafında yerleşmelerine müsaade edilmemiş, daha ziyade kurulan köylerde yerleşmeleri arzulanmıştır. Muhacirlerin iskân mahallerinde; ev, cami ve mektepler inşa edilmiş, bir süre vergi muafiyeti sağlanıp; tarla, çift hayvanı, tohumluk, para, elbise, yiyecek yardımları yapılmış, doktor ve ilaç desteği verilmiştir. Ancak, şehir yaşantısına alışkın ve ticaretle ilgilenmek isteyenlerin iskân yerlerini terk etmeleri sıkıntı yaratmış ve Bab-ıâli, 13 Cemaziye'l-ahir 1295 (14 Haziran 1878) tarihli talimatla, "*Muhacirin-i merkumenin kâffesinin kuray-i kadîmeye veyahut müeccedden inşa olunacak köylere yerleştirilmeleri lazım gelmeyip şehir ve kasaba kenar ve civarlarında hali arazi olduğu halde oralara da iskân ve iyva ve başlıca yapılan köylere de birer mescit ve birer de mektep inşa kılınacaktır*" hükmünü ilân etmiştir.²⁴

2)Rumeli Türkleri'nin Muhacereti: Rumeli Türkleri'nin muhacereti ilk olarak 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda düşmanın Tuna'yı geçmesi ardından söz konusu olmuştur. Bugün büyük bölümü Romanya sınırları dahilinde olan; Eflâk, Boğdan ve Transilvanya (Erdel) arazilerinde yaşayan yaklaşık 200 bin kadar Türk bu göçe iştirak etmiştir.

Bu sıralarda Dobruca bölgesinde de (Karadeniz ile Tuna nehri arasındaki saha) kalabalık bir Türk nüfus meskûndü. Dobruca'nın bir kısmı Eski Dobruca (Köstence, Tulça sancakları arazisi, 1878'de Romanya idaresine girdi), bir kısmı da Yeni Dobruca (Pazarcık ve Silistre sancakları arazisi, 1913'te Romanya idaresine girdi) olarak tanınırdı.

Ancak, bu talihsiz dönem henüz tamamlanmamıştı. 1826 Akkerman ve 1829 Edirne anlaşmalarıyla Prut nehri Osmanlı-Rus sınırı haline gelirken, 1862-1867 arasında Sırbistan'daki kalelerde (Belgrad, Semendire, Böğürdelen, Sokol, Uzice, Fethü'l-islâm) bulunan Türk nüfus bölgeyi tahliye etmiştir. 1877-78 Harbi'nde Ruslar Yeşilköy'e (Ayastefanos) kadar ilerlemiş ve 1878 Berlin

²³ E. F. Gözaydın, a.g.e., 95-98.

²⁴ A. C. Eren, *Türkiye Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nur Gök Matbaası, İstanbul, 1966, 82.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

Anlaşması'na²⁵ konan bir maddeyle Tuna nehri ile Balkan dağları arasındaki bölgede Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak askerden arındırılmış bir Bulgar prensliği kurulmuştur. Doğu Rumeli de muhtar bir eyâlet haline gelmiştir. Ayrıca, Yunanistan'a bir kısım arazi terk edilmiş, Girit'e verilen muhtariyet durumu devam etmiştir. Yine, Karadağ ve Sırbistan bağımsızlık kazanmışlardır. 1829-1897 arasında Mora ve Attik yarımadaları ile Eğriboz, Girit vb. adalar ve Teselya Yunanlılar eline geçmiştir. 1885'te Doğu Rumeli arazisi de (şimdiki güney Bulgaristan) söz konusu Bulgar Prensliği ile birleşmiştir.²⁶

Bu arazi kayıpları şüphesiz moralleri bozmuş ancak müteakiben uygulanan millî politikalar ve kötü muameleler (arazi, mer'a, yaylalar vs. nin ellerinden alınması, eğitim ve ibadet kısıtlamaları, haksız vergiler vs.) nedeniyle, Osmanlı Devleti kontrolünde kalan bölgelere, özellikle de İstanbul'a doğru yine bir göç hareketi başlamıştır. Gemi, tren ya da binek hayvanı veya araba bularak, hatta ve hatta yaya olarak da olsa gelebilenler şanslıydı. Zira, yolda ölen, öldürülen ve hastalananlar çoktu. İstanbul, Samsun, Çanakkale ve İzmir gibi liman kentlerine ulaşabilenlerin büyük bölümü ise, gemilerle Anadolu'ya sevk edilmiş ve iskân edilmişlerdir.²⁷

b) Göçmenlerin İskânıyla İlgili Bazı Uygulamalar ve Yaşanan Sağlık Sorunları:

Göçmenlerin Osmanlı arazisine ulaşmaları göç hadisesinin önemli bir aşamasıydı. Ancak, hedeflerine ulaşan göçmenleri yeni sıkıntılar bekliyordu. Özellikle, barınma, beslenme ve sağlık öncelikli hususlardı.

Osmanlı idaresi beklenmedik boyutlarda gerçekleşen göç hadisesini titizlikle ele almıştır. Tayin edilecek yeni iskân sahalarında yerleşmelerine kadar; kirialanan gemilerle ulaşımını temin etmiş, uygun yerlerde barındırılmış, kiralarını ödemiş, yiyecek ve yakacak yardımları yapmış ve tedavi masraflarını üstlenmiştir. Göçmenlerin kitleler halinde ve durmaksızın intikali nedeniyle ihtiyaçların temini tabii ki çok güçtü. Dolayısıyla, İstanbul'daki göçmenlerle ilgilenen Göçmenlere Yardım Komisyonu (İane-i Muhacirin komisyonu) yanında, Türkiye'de bulunan çeşitli meslek gruplarından 83 yabancıların kurduğu Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi'nin (Comité Internaional de

²⁵ H. F. Armaoğlu, *Siyasî Tarih*, Ankara, 1975, 272.

²⁶ A. Cebeci, "Bulgaristan Türkleri", *Türk Kültürü*, VI, 69, İstanbul 1968, 666.

²⁷ F. Kocacık., *a.g.e.*, 45-58, 66-68, 81-86.

secours aux réfugiés de provinces de l'Empire Ottoman), yaptığı önemli maddi yardımlar dahi yeterli tesir meydana getirememiştir.

Osmanlı Devleti'nin de bu hususta gayret gösterdiği teşkilât yapısındaki gelişmelerden anlaşılmaktadır. 1875 tarihinde Göçmen Komisyonu Başkanı Muammer Paşa'nın ölümü sonrasında bu görev, Zaptiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan bir daireye bırakılmıştır. Haziran 1878'de göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere her ilde bir Göçmen Müdürlüğü kurulmuştur. Bunlar, merkezi İstanbul'da olan Genel Göçmen İdare Komisyonu'na (İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu) bağlanmışlardır. Bu komisyon; Hesap İşleri Dairesi (İdare-i Umur-ı Hesabiye) ve Yerleştirme İşleri İdaresi (İdare-i Umur-ı İskâniye) adlarını taşıyan iki şubeden müteşekkildi. 1894'te bu komisyon da lağv edildi ve görev Dahiliye Nezareti'ne devredildi. 1987'de başlayan Osmanlı-Yunan Savaşı yeniden muhacerata yol açınca, başkanlığını sultanın yaptığı bir Yüksek Göçmen Komisyonu (Muhacirin Komisyon-u Âlisi) kuruldu. 1914'te adı yeniden değişerek, Göçmen ve Aşiretler Genel Müdürlüğü (Aşair ve Muhaciran Müdüriyet-i Umumisi) olmuştur. Cumhuriyet döneminde bu vazife önceleri İçişleri Bakanlığı'na bağlı İskân-ı Muhacirin Umum Müdürlüğü'ne verilmiş, sonra İmar ve İskân Bakanlığı yetkisine bırakılmıştır.²⁸

İskânlar sırasında öncelik arz eden hususlardan bir diğeri, göçlerle artan nüfus sebebiyle tarım ve hayvancılığın gelişmesi olmuştur. Zira, Rumeli'de elden çıkan bereketli arazilerden sağlanan tarım ve hayvancılık ürünlerinin tafisi gerekiyordu ve elde Anadolu coğrafyası kalmıştı. Bu nedenle, göçmenleri kırsal alanlara yerleşmeye özendiren politikalar benimsendi. 1857 tarihli bir kararnâme ile, genellikle yerli nüfusun bulunduğu yerler dışında kalan boş durumdaki devlet toprakları göçmenlere verildi. On iki yıl da vergi muafiyeti tanındı. Eskişehir-Ankara-Konya ile Isparta-Bursa-Balıkesir yöreleri, Çukurova bölgesi, Karadeniz ve Ege kıyıları bu süreçte en fazla göçmen yerleşen yerlerdi.

Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse:

-Karesi Sancağı'nda Manyas kazasında, yerleşen Kırım muhacirlerine; 4 Ocak 1867 (27 Şaban 1283) tarihli bir evraka göre, bir cami-i şerif yaptırılması yanında ziraat arazisi ve hayvan yardımı yapılmasından bahsedilmektedir.²⁹

- 1877-78 Harbi'ni müteakip, Balkanlar'dan göç edenlerden, Aydın vilâyetine yerleşenler için, mîrî çiftlikler ve bulunabilen boş, sahihsiz araziler

²⁸ F. Kocacık., *a.g.e.*, 105-110.

²⁹ BOA., Meclis-i Vâlâ, no. 25425.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

tahsis edilmiştir. Ayrıca, satılan Perlebek ve Tepecik gibi mîrî çiftliklerin bedelleri de iskânları için harcanmıştır. Böylece, iki-üç bin kadar hane inşa edilebilmiş ve yaklaşık onbeş bin kadar nüfus bölgede iskân edilebilmiştir.³⁰

-Aydın vilâyetinde Palamut nahiyesinin Arpa deresi adlı kısmında göçmenler için kurulan, bugün Manisa Akhisar'a bağlı olan, köye Bereket adı verilmiştir.³¹

-İzmir'de Çalı mezarlığı civarındaki arazi Rumeli muhacirlerine verilmiş, kurulan mahalleye Halidiye adı verilmiştir.³²

-1885-1886 yılında Bursa yakınlarındaki bugün Gürsu'ya bağlı Dimboz köyüne Boşnak göçmenler yerleştirilmiştir.³³

Anadolu'ya yönelik bu göçlerle nüfus artarken, köy-şehir dağılımında da bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır.³⁴ Bunun sonucunda, XIX. yüzyıl öncesinde kır nüfusunun az olması sebebiyle (meskûn bölgelerde km² ye düşen nüfus 7'den azdı. Ege'de 6.5, Akdeniz'de 5.1 ve İç Anadolu'da 4.4 kadardı.) kurulmuş büyük çiftlikler giderek ortadan kalkarken, köy yerleşmeleri hakim unsur haline geldiler.³⁵

Varlıklı aileler ise, büyük çiftlikler satın alıp genellikle Trakya ve Marmara bölgelerinde sakin oldular. Meselâ 1303/1885-86 yılına ait belgelere göre; bazı Bosnalı muhacirler Bursa yakınlarında Dimboz'a yerleşmişlerdir.³⁶ Yine, Hüdavendigâr (Bursa) vilâyeti Bozöyük nahiyesinde Osmanpazarı muhacirleri yerleşmiş, kurulan köye Osmaniye (köy bugün Dodurga, Bozöyük-Bilecik'e bağlıdır) adı verilmiştir.³⁷

Ekonomik durumları çok iyi olmayanlar ise, o güne kadar Anadolu'da iskân edilmemiş alüvyal sahalarda yerleştiler. Ancak bulaşıcı hastalıklar ve salgınlardan büyük ölçüde muzdarip oldular.³⁸ Meselâ 1865'te Kafkasya'dan

³⁰ BOA., Şûra-i Devlet [=ŞD.], no. 2438 (11 Mayıs 1879).

³¹ BOA., İrade Dahiliye [=İ. DH.], no. 78504.

³² BOA., İ. DH., no. 77121.

³³ BOA., İ. DH., no. 77656.

³⁴ F. Kocacık, a.g.e, 164.

³⁵ N. Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İst. Üniv., Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1986, 74-75.

³⁶ BOA., İ. DH., no. 77656.

³⁷ BOA. İ. DH., no. 79235.

³⁸ N. Tunçdilek, "Kır Yerleşmeleri: Köy Altı Şekilleri", *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar* (ed. E. Tümertekin-F. Mansur-P. Benedict), İst. Üniv. Ed. Fak. Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1971,

göç edip gelen 100 Çerkez asıllı aile İslahiye'nin kuzeyinde ve Fevzipaşa'nın doğusunda bulunan, vaktiyle bataklık olan düzlükte Nogay köyünü kurmuş ancak korkunç bir sıtma salgınından etkilenmişlerdir. 1891'de Eskişehir'in bataklık ve sazlık bir sahada kurulu Osmaniyeye köyüne yerleştirilen Pomak göçmenler arasında da salgın hastalık başlamış, bunun üzerine yerleşmenin bir saat mesafedeki Kovacık taraflarına nakline çalışılmıştır.³⁹

Yukarıda belirtilen olumsuzluklara rağmen, bataklık alanların kurutulabileceği ve sıtma ile mücadelede başarıya ulaşılan yöreler de vardı. Meselâ, Saruhan Sancağı'nda (Bergama civarı) kış aylarında su baskınlarına maruz kalan 2.000 dönüm arazinin ıslahı projesi bunlardan biridir. Yine, 1890 lı yıllarda Manyas gölü civarındaki ovada bulunan bataklıkların kurutularak 100.000 dönümlük bir arazinin iskâna açılabilmesi amacı ile göl gidegeninin temizlenmesi ve su seviyesinin düşürülmesini hedefleyen bir proje hazırlanmıştır. Ayrıca, Adapazarı bataklıklarının kurutulması ardından Gökçe Viran adlı mevkide elde edilen arazilerde Boşnak muhacirler iskân edilmişlerdir.⁴⁰

Muhacirlerin Anadolu'daki yerleşmelerinin geldikleri coğrafi bölgelerle benzer özellikleri taşıması da dikkat çekicidir. Meselâ, Çerkez ve Abhazlar özellikle dağlık ve ormanlık sahaları, Rumeli'nin step sahalarından gelenler de plato düzlüklerini ve alüvyal ovaları tercih etmişlerdir. Bu durumda; Trakya, Marmara, İç Anadolu'nun batı kesimi, Ege bölgesi ve Çukurova göçmen iskânlarının yoğunlaştığı yerler olmuşlardır.⁴¹ Neticede, nüfusun giderek arttığı ve ulaşım amaçlı düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde, ziraî faaliyet sahaları genişlerken üretim de artış göstermiştir.

25; D. G. Bates, "Güneydoğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma", *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, İst. Üniv. Ed. Fak. Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1971, 223; N. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK., Ankara 1994, 223.

³⁹ BOA., İrade Şûra-i Devlet [=İ.ŞD.], no. 6381: Arz tezkiresi (19 Mayıs 1891).

⁴⁰ BOA., İ. DH., no: 62985; BOA., İ. DH., no. 93746: Arz tezkiresi (13 Ekim 1890); BOA., Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzat Evrakı [=Y.A RES.], 110/14.

⁴¹ N. İpek, a.g.e., 228.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

SONUÇ

Fransız İnkılâbı ve Sanayileşme gibi önemli küresel gelişmeler, XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasında siyasî ve askerî konjonktürü hayli etkilemiştir. Çok uluslu demografik yapısını ahenkle idare etmek durumunda olan Osmanlı Devleti ise, çağdaşı devletlere nispetle birçok bakımdan hayli geri kalmıştı. Bu durum, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerin farkında oldukları bir husustur. Ruslar da aynı sıralarda sıcak denizlere inme ve sınırlarını genişletme politikasını benimsemişlerdi. Meselâ, Balkanlarda yaşayan gayr-i Müslimler üzerinde etkili olan Pan-Slavist Rus politikaları, bunların yer yer isyanlarına yol açmıştır.

Osmanlı kuvvetlerinin huzuru sağlaması ise, çoğu defa bunların hamiliğinde yarışan söz konusu devletlerin müdahaleleri yüzünden çoğu zaman mümkün olmamıştır. Ayrıca, sıcak savaşla noktalanmış müdahalelerin çoğu da kaybedilmiş, Kırım ve Balkanlarda yerleşik Türk ve Müslüman nüfusunun büyük bir kısmını göçe mecbur bırakan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunların iskânı ve ihtiyaçlarının giderilmesi, hayli zor şartlarda ve yetersiz imkânlarla rağmen, Osmanlı yöneticilerinin titiz çalışmalarıyla önemli ölçüde mümkün olabilmektedir. Ancak, kötü koşullar, asayişsizlik ve sağlık sorunları sebebiyle önemli miktarda Müslüman-Türk nüfus göç yollarında kaybedilmiştir.

Oysa, Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarında bir modernleşme dönemine girmiş; yönetim, ekonomi, hukuk, askerlik vb. alanlarda yeni düzenleme ve uygulamalar başlatılmıştır. Olumlu tesir ve sonuçlar alınmadan yaşanan bu talihsiz hadiseler, sürecin başarı ile tamamlanmasını şüphesiz geciktirmiştir. Toplumsal anlamda da değişime yol açan gelişmeler, ancak yüzyıl sonlarında belirginleşip yaygın kabul görmüştür. Bunda, yüzyıl boyunca Kırım ve Balkan coğrafyalarından Anadolu'ya göç eden Türk nüfus ve bunların; köyler, kasabalar ve şehirlerde iskânı önemli rol oynamıştır. Zira, teknoloji kullanımının tanınıp benimsenmesinde bilgi birikimleriyle yer yer öncülük ve model teşkil etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları:

- BOA., İ. DH., no. 62985.
BOA., İ. DH., no. 77121.
BOA., İ. DH., no. 77656.
BOA., İ. DH., no. 78504.
BOA., İ. DH., no. 79235.
BOA., İ. DH., no. 93746.
BOA., Y.A RES, no. 110/14.
BOA., Meclis-i Vâlâ, no. 25425.
BOA., İ. ŞD., no. 6381.
BOA., ŞD., no. 2438 (11 Mayıs 1879).

Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
Cevdet Paşa, *Tezâkir* (yayn. C. Baysun), TTK., Ankara 1963.
Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, Ankara 1935.
Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi, *İşkân-ı Muhacirin*, İstanbul 1334/1915.

Akdağ, Mustafa, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniv. yayn., Erzurum 1963.

Akdağ, Mustafa, "Celâli İsyânlarında Büyük Kaçgunluk", *TAD.*, II, 2-4, Ankara 1964, 1-50.

Aktepe, Münir, "XV.-XVI. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İşkânına Dair", *TM*, X, İstanbul 1953, 299-312.

Armaoğlu, H. Fahir., *Siyasî Tarih*, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayn., Ankara, 1975.

Aydın, Faruk., "1878'de (H.1295) Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İşkânı", *Askeri Tarih Bülteni*, XVIII, sayı. 34, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1993, 33-41.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

Barkan, Ömer Lütfi., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*, XI, sayı. 1-4, İstanbul 1949/50, 524-569.

Barkan, Ömer Lütfi., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*, XIII, sayı. 1-4, İstanbul 1951/52, 56-78.

Barkan, Ömer Lütfi., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*, XV, sayı. 1-4, İstanbul 1953/54, 209-237.

Barkan, Ömer Lütfi., “Essai sur les données Statistiques des registres de recensement dans l’Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, Leiden 1958, 9-36.

Barkan, Ömer Lütfi., “Türkiye’de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Plânına Olan İhtiyaç”, *İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, X, sayı. 1-4, İstanbul 1948/49, 204-223.

Bates, Daniel G., “Güneydoğu Anadolu’da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma”, *Türkiye Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar*, İst. Üniv. Ed. Fak. Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1971.

Braudel, Fernand., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, I, New York 1972.

Cebeci, Ahmet., “Bulgaristan Türkleri”, *Türk Kültürü*, VI, 69, İstanbul 1968, 666-673.

Cook, Michael A., *Population Pressure on Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, Londra 1972.

Çakar, Enver., “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Belleten*, LXVIII, sayı. 252, TTK., Ankara 2004, 431-459.

ADNAN ESKİKURT

Çapa, Mesut., “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu*, Ank. Üniv. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, II, yıl. 3, sayı. 5, Ankara 1990, 49-84.

Dols, Michael., *The Black Death in The Middle East*, Princeton 1979.

Eldem, Vedat., *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK., Ankara 1994.

Emecan, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK., Ankara 1989.

Eren, Ahmet Cevat., *Türkiye Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nur Gök Matbaası, İstanbul, 1966.

Erkiletlioğlu, Halit., *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri Belediyesi Kültür yayn., Kayseri 1996.

Fisher, Alan., “Kırım Tatarları Kitabı”, (trc. Eşref Bengi Özbilen), *Emel Mecmuası*, 117, Mart-Nisan 1980.

Gözyayın, Ethem Fevzi., *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948.

Griswold, William J., “Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia”, *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, (ed. H. W. Lowry ve D. Quataert), İsis yayn., İstanbul 1993.

Güçer, Lütfi., *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububatta Alınan Vergiler*, İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası, XIII, sayı. 1-4, İstanbul 1951/52, 79-98.

Halaçoğlu, Yusuf., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyasetinde Derbendlerin Yeri”, *Millî Eğitim ve Kültür*, İlmî Araştırma ve İnceleme Dergisi, II, sayı. 6, Ankara 1980, 95-102.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

Hütteroth, Wolf Dieter ve Abdulfattah K., "Historical Geography Of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century", *Erlangen Geographische Arbeiten, Herausgegeben vom Vorstand der Fränkischen Geographischen Gesellschaft*, Sonderband 5, Erlangen 1977.

İnalcık, Halil., "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII, 92, TTK., Ankara 1957, 575-610.

İnan, Huri İslamoğlu., "State and Peasants in the Ottoman Empire: A Study of Peasant Economy in North Central Anatolia During the Sixteenth Century", *The Ottoman Empire and the World*, Cambridge 1987.

İpek, Nedim., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK., Ankara 1994.

İpek, Nedim., "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı. 7, TİSAV, İstanbul 2002, 115-128.

Karal, Enver Ziya., *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1962.

Kocacık, Faruk., *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900)*, Hacettepe Üniv. (Doktora Tezi), Ankara, 1978.

Kodaman, Bayram ve İpek, Nedim., "Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1878-1912)", *Erdem*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, XII, sayı. 35, Ankara 2000, 377-417.

Kuniholm, Peter I., "The Aegean Dendrochronology Project", *The Turkish Studies Association Bulletin*, VII/1, 1983, 33-34.

Le Roy, Ladurie E., *Times of Feast, Times of Famine, A History of Climate Since The Year 1000* (İng. trc. B. Bray), New York 1971.

Orhonlu, Cengiz., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü*, İst. Üniv. Ed. Fak. yayn., İstanbul 1963.

ADNAN ESKİKURT

Orhonlu, Cengiz., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1967.

Orhonlu, Cengiz., "The Institution of 'Suyolcu' in the XVIth Century", *Actes Congress International des Etudes Balkaniques et Suddest Europennes*, III, Sofya 1969, 673-676.

Orhonlu, Cengiz., "Köprücülük", *VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970*, Bildiriler, II, Ankara 1973.

Özenbaşı, Ahmet., "Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası", *Emel Mecmuası*, 106, Mayıs-Haziran, 1978.

Özenbaşı, Ahmet., *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası Yahut Tatar Hicretleri*, Akmescit-Kırım, 1925

Öztürk, Adil Adnan., "Rumeli'den Aydın Vilâyetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilâyetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdâreleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, III, sayı. 9-10, Dokuz Eylül Üniv., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Esntitüsü, İzmir 2000, 123-131.

Panzac, Daniel., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850* (trc. S. Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt yayn., İstanbul 1997.

Sarıyıldız, Gülten., "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgınları", *İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs*, İstanbul 2000, 309-319.

Shaw, Stanford., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, e yayn, İstanbul 1983.

Sümer, Faruk., "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", *İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1-4, İstanbul 1952, 509-522.

KIRIM VE RUMELİ'DE YERLEŞİK TÜRK NÜFUSUN
ANADOLU'YA GÖÇMESİ VE İSKÂN SİYASETİ KAPSAMINDA
YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER (XIX. Yüzyıl)

Sümer, Faruk., “Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”, *TAD.*, Ankara 1963, 3-108.

Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, TKAE yayn., Ankara 1968.

Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, II, TKAE yayn., Ankara 1970.

Tabakoğlu, Ahmet., *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh yayn., İstanbul 1994.

Tunçdilek, Necdet., “Kır Yerleşmeleri: Köy Altı Şekilleri”, *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar* (ed. E. Tümertekin-F. Mansur-P. Benedict), İst. Üniv. Ed. Fak. Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1971, 17-54.

Tunçdilek, Necdet., *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İst. Üniv., Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. yayn., İstanbul 1986.

Tunçdilek, Necdet., “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine toplu Bir Bakış”, *İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*, XV, sayı. 1-4, İstanbul 1953/54, 189-208.

Türkmen, Zekeriya., “Balkan savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri”, *Belleten*, LXVIII, sayı. 252, TTK., Ankara 2004, 483-518.

Ülküsal, Müstecip., *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1980.

Yalçınlar, İsmail., “Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerindeki Jeomorfolojik Temeller”, *İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg.*, VIII, sayı. 16 (ayrı basım), İstanbul 1967, 53-65.

Yıldırım, Nurhan., “Kolera Salgınları” mad., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı yayn., İstanbul 1993/94, 45-47.